

Vahyin Perde Arkasından Gelişi Bağlamında “Câbir Hadisi”nin Tahlil ve Tenkîdi

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Yusuf Duyğu

Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı
Ph.D. Student, Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Hadith, Konya, Türkiye
 yusufduygu@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0792-018X>

H. Reşit Demirel

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Professor, Prof. Dr. Üniversitesi Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith Konya, Türkiye
 demirelhresit@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6831-8934>

Yazar
Author

Duyğu, Yusuf - Demirel, H. Reşit. “Vahyin Perde Arkasından Gelişi Bağlamında ‘Câbir Hadisi’nin Tahlil ve Tenkîdi”. *Tevilat* 3/2 (2022), 289-314.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.1121567>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2022-05-26 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
Accepted / Kabul Tarihi: 2022-07-25 www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University, Faculty of Islamic Studies/ Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Katkı Oranları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması: YD (% 45), HRD (% 55); Veri Toplanması: YD (% 70), HRD (% 30); Veri Analizi: YD (% 60), HRD (% 40); Makalenin Yazımı: YD (% 70), HRD (% 30); Makale Gönderimi ve Revizyonu: YD(% 75), HRD (% 25).

Bilgi
Info

Özet

Vahyin Perde Arkasından Gelişi Bağlamında 'Câbir Hadisi'nin Tahlil ve Tenkidi

Vahiy, ilahi kelamın vahye muhatap olan peygamberlere iletilmesidir. Bütün peygamberler vahye muhatap olmuşlardır. Vahiy aracılığıyla peygamberlikleri tescillenmiştir. Peygamberlerin mucizeleri yine vahiy sayesinde gerçekleşmiştir. Son Peygamberin mucizesi de vahiy olan Kur'an-ı Kerim'dir. İnsanların sorumlulukları da vahye şahit olmaları ile başlamıştır. Allah Teâlâ'nın beşer ile iletişime geçmesi Kur'an-ı Kerim'de vahiy kelimesi ile ifade edilmiştir. Vahyin geliş şekilleri Şura Suresi 42/51'de açıklanmıştır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) konu ile ilgili izahlarda bulunmuştur. Günümüzde iletişim araçlarının çok hızlı gelişmesiyle birlikte hadislerin yaygın olduğu aşikârdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fazileti ile ilgili birçok rivayetin internet ortamında paylaşıldığı görülmektedir. Doğru ile yanlışın birbirine karıştığı rivayetler halkın bilgi dağarcığına girmektedir. Bu rivayetlerden bir tanesi de vahyin gelişi hakkındadır. Cebrâil'in beyt-i ma'mûr'da perde arkasından vahiy Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aldığı ve vahiy götürdüğü kişinin yine Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğu ile ilgili bir rivayet vardır. Bu rivayet bazı kaynaklarda 'Câbir Hadisi' diye geçmektedir. Makalede bu rivayetin tahlil ve tenkidi üzerinde durulurken ayrıca metin içerisinde yer alan yaratılan ilk varlığın Hz. Peygamber'in nûru olduğu ile ilgili ifadeler de incelenmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Câbir Hadisi, Cebrâil, Hadis Tenkîdi, Vahyin geliş şekilleri.

Analysis and Criticism of the 'Hadith of Jabir' in the Context of the Revelation Coming Behind the Scenes

Revelation is a post of divine words that interlocutor prophets receive. Their prophethood had been registered by revelations. Also the miracles of prophets happened because of revelations. The last prophet's (s.a.w.) miracle was Holy Quran which was a revelation. The responsibilities of people had been started when they had seen the revelations. The communication of Allah (c.c.) with humans had named as revelation in Holy Quran. The way of arrival of revelations are described in Surah Shura's 42/51 verse. The Prophet (saw) had also defined the topic. It is clear that nowadays hadiths are widespread thanks to the improvements of communication devices. That is why many narratives about The Prophet's virtues are shared on the net. Because of the mixture of true and false rumors got a place in people's minds. And one of the rumors is about the arrival of revelations. There is a revelation that Djibril had taken a revelation from The Prophet (saw) and brouhgt it to The Prophet again in Bayt'al Ma'mûr. This narration is called "Hadith of Jabir" in some of the sources. The article besides analysing the narration, examines the expressions that reveal the first creature was The Prophet's light.

Keywords: Hadith, The Hadith of Jabir, Gabriel, Criticism of Hadith, Ways of Revelation

Abstract

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın bir insanla iletişim sağlamasının ancak üç şekilde olduğu ifade edilmiştir.¹ Bunlardan ilkinin, çok hızlı ve gizli bir halde gerçekleşen vahiy şeklinde olduğu, ikincisinin ise sözlü bir konuşmadan ibaret olan perde arkasından gerçekleştiği, üçüncüsünün ise vahiy meleğinin gerek kendi gerekse insan şeklinde gelmesi suretiyle gerçekleştiği zikredilmiştir.² Vahyin gerçekleştiği bu üç durumun ilk ikisi aracısız bir şekilde gerçekleşirken üçüncüsünde vahiy meleği aracı olarak görevlendirilmiştir. Aracı olarak meleğın getirdiği vahiy şekillerinden bir tanesi de zil sesi ile birlikte olanıdır. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kendisine vahyin nasıl geldiği sorulduğunda; *"Bazen zil sesi gibi gelir ki, bana en ağır gelen budur. Söylediğini kendisinden kavrayıp anladığımda melek benden ayrılır/vahiy durumu benden kalkar. Bazen de melek insan şekline girer, benimle konuşur, ben de ne söylediğini anlayıp kavrırım.* Hz. Aişe (r.a.) diyor ki; *"Çok soğuk bir günde kendisine vahiy gelirken onu görmüştüm. Melek kendisinden ayrıldığında alnından ter boşalıyordu."*³ Burada da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) zil sesi ile birlikte vahyin geldiği, şiddetli bir ağrı ve ızdıraba maruz kaldığı, bazen de meleğın insan suretiyle vahiy getirdiğine işaret edilmiştir.

Araştırmamıza konu olan nakil, Hz. Câbir'e (r.a.) nispet edilen şu rivayettir:

"Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Câbir b. Abdullah'a (r.a.) hitaben, "Allah'ın yarattığı ilk şey, senin peygamberinin nurudur ey Câbir!" 4 şeklindeki sözünü Cebrâil (a.s.) şaşkınlıkla (!) karşılayınca - Ebu Hureyre'nin (r.a.) rivayetinde farklı lafızla - Hz. Peygamber (s.a.v.), Cebrâil'e (a.s.) kaç yaşında olduğunu sorar. O da "Bilmiyorum ey Allah'ın Rasûlü. Ancak bildiğim şu ki, dördüncü kat semada, yetmiş bin yılda bir kere doğan bir yıldız var ve ben o yıldızı yetmiş bin kere gördüm" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Rabbimin izzetine yemin olsun ki, işte ben o yıldızım" buyurur. Daha sonra Cebrâil'e (a.s.) vahiy nereden

¹ Karaman, Hayrettin vd. Kur'ân Yolu -Türkçe Meâl ve Tefsir Meali (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), eş-Şûra 42/51

² Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 59.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, el-Câmi'u's-sahîhu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih (İstanbul: Çağrı, 1981), "Bedü'l-Vahy", 1. ; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's Sahîh, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı, 1981), "Fedâil", 23; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 6/158; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, el-Câmi'u's-sahîh, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Menâkıb", 7.

⁴ Abdülhay el-Leknevî, *el-Asâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa* (Beyrut: Dâru'lKütübîl-İlmiyye, ts.),

getirdiğini sorar. O, “Göklerin herhangi bir köşesindeyken zil sesi duyar ve hemen beyt-i ma’mûr’a⁵ gider, vahyi oradan alır, ulaştırmam gereken rasûl veya nebîye götürürüm” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ona, “Şimdi beyt-i ma’mûr’a git ve benim nesebimi zikret” der. Cebrâil derhal gider ve “Muhammed (s.a.v.) b. Abdullah b. Abdülmuttalib...” diye Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nesebini sıralamaya başlar. Bunun üzerine daha önce Cebrâil’e (a.s.) hiç açılmamış olan beyt-i ma’mûr açılır. Cebrâil (a.s.), içeride Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görür. Şaşırır ve hemen yeryüzüne döner. Döndüğünde Efendimiz’i (s.a.v.) bıraktığı gibi, Câbir (r.a.) ile birlikte oturuyor halde bulur. Bunun üzerine Cebrâil tekrar olağan üstü bir hızla beyt-i ma’mûr’a gider. Hz. Peygamber’i (s.a.v.) orada bulur. Tekrar aynı şekilde yeryüzüne iner. Hz. Peygamber’i (s.a.v.) ve Câbir’i (r.a.) yine aynı yerde ve aynı şekilde oturuyor görür. Bunun üzerine Câbir’e (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onun yanından ayrılıp ayrılmadığını sorar. O, Efendimiz’in (s.a.v.) oradan hiç ayrılmadığını söyler. Bu defa Cebrâil (a.s.) şaşkın bir vaziyette Hz. Peygamber’e dönerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Eğer vahiy senden çıkıp yine sana geliyorsa ben arada niçin yoruluyorum?” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verir: “Teşri için ey kardeşim Cebrâil!” Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun arkasından Tâhâ suresindeki şu ayeti okur: “Kur’an sana vahyedilirken, vahiy tamamlanmadan önce (unutma korkusu ile) Kur’ân’ı okumada acele etme ve “Rabbim! İlmimi artır”⁶ diye dua et.”⁷

Câbir hadisi⁸ diye de bilinen bu rivayetin bazı hadis kitaplarında farklı sunumları mevcuttur. Tarihî süreç içerisinde hadislerle yapılan ziyade ve eksiltmelerin olduğunu incelediğimiz bu rivayette de görmek

⁵ Semada, içinde meleklerin ibadette bulunduğu rivayet edilen mâbed. Bk. Abdurrahman Küçük, “Beytülmâ’mûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/ 94-95.

⁶ Tâhâ 20/114.

⁷ Sahih hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayet sûfi eserlerde geçmektedir. Muhiyiddin İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-mekkiyye*, thk. Osman Yahya (Mısır: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1985) 1/119; el-Kastallâni, *el-Mevâhibu'l-ledünniyye* (Beyrut: yy., 1991), 1/46; Muhammed Osman Abduh el-Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme fi nushi'l-ümme* (Hartum: yy., ts.), 14-15. Pasajın metni şu şekildedir: (ثبوت الذمة في نصيح الأمة): «ولما رأى النبي - صلى الله عليه وآله وسلم - استغراب سيدنا جبريل - عليه السلام - مما قاله لجابر: «أن أول ما خلق الله نور نبيك يا جابر»، سأل الرسول جبريل قائلاً: «يا جبريل كم عقرت من السنين؟»، فقال جبريل: «يا رسول الله لست أعلم غير أنه في الحجاب الرابع نجمٌ يطلع في كل سبعين ألف سنة مرة ورأيتُه سبعين ألف مرة ، فقال - صلى الله عليه وآله وسلم -: «وعزة ربي أنا ذلك الكوكب». ثم سأل الرسول جبريل عن المكان الذي يأتي منه الوحي؟ فقال: «حينما أكون في أقطار السموات والأرض أسمع صلصلة جرس فأشرفُ إلى البيت المعمور فأتلقى الوحي فأحمله إلى الرسول أو النبي فقال الرسول له: «أذهب إلى البيت المعمور الآن واثق نسي». فذهب جبريل مسرعاً إلى البيت المعمور وتلا نسب النبي قائلاً: «محمد بن عبد الله بن عبد المطلب ...»، فافتتح البيت المعمور ولم يسبق أن فتح من قبل ذلك فرأى جبريل النبي بداخله!! فتعجب فعاد مسرعاً إلى الأرض فوجد الرسول في مكانه كما تركه مع جابر فعاد بسرعة خارقة إلى البيت المعمور فوجده - صلى الله عليه وآله وسلم - هنالك. ثم عاد مسرعاً إلى الأرض فوجده مازال جالساً مع جابر فسأل جبريل - عليه السلام - جابراً قائلاً: «هل ترك رسول الله مجلسه هذا؟»، فقال جابر: «كلا يا أبا العرب: فإننا لم ننته بعدُ من الحديث الذي تركنا فيه». فقال جبريل للنبي: «إذا كان الأمر منك واليك فلماذا تعجب؟»، فرد عليه - صلى الله عليه وآله وسلم - قائلاً: «للتشريع يا أخي جبريل». وتلا قوله تعالى: (وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا) (طه: ١١٤)

⁸ Bk. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 411.

mümkündür. Kaynaklarda geçen rivayetin gerek lafız gerekse içerik yönünden farklı oluşu tashihini gerekli kılmaktadır. Cerh ve ta'dîl bilginleri hadislerin bir bölümünü tashih edip, diğer bölümlerinin zayıf veya mevzû olduğuna dair hükümlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu durum rivayetlerin hadis ilmi yöntemlerine göre incelenmesini zaruri kılmaktadır. Ele aldığımız rivayetin müstakil olarak daha önceden araştırılmamış olması bizi bu yöne sevketti. Genelde bu konuda yapılan çalışmalar Nûr-u Muhammedî etrafında dönmektedir. Rivayetimizin ravisi Câbir (r.a.) ile ilgili yapılan doktora tezinde araştırmamıza konu olan rivayetin tamamlayıcısı ve destekleyicisi mahiyetindeki rivayet ele alınmış, ilgili rivayetin metin tahlili incelenmemiş daha çok rivayetin isnadı üzerinde durulmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için diğer rivayetten de istifade edilecektir. Çünkü her iki rivayetinde baş tarafını Nûr-u Muhammedî oluşturmaktadır. Rivayetlerin devam eden kısımları ise, lafız ve muhteva yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Ayrıca her iki rivayetin de ravisi Câbir b. Abdullah'tır. Ebû Hureyre'ye (r.a.) nispet edilen diğer bir rivayet daha vardır ki incelediğimiz rivayetle ilgili olarak ileride hakkında bilgi verilecektir. Biz, ele aldığımız rivayeti geçtiği kaynak üzerindeki hâliyle değerlendirmelerimizi yapmaya çalışacağız.

1. Rivayetin Tahlil ve Tenkidi

Rivayeti kitabında aktaran yazar⁹ senet ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.¹⁰ Suyûtî (911/1505), bu rivayetin güvenilir bir isnadının olmadığını ifade ederken¹¹ Abdülhay el-Leknevî de (1304/1887), hikâyeci vâizlerin böyle bir hadisi çokça zikretmelerine rağmen, bu lafızla bir hadisin sabit olmadığını, fakat mana yönünden bu ifadeyi destekleyen bazı hadislerin olduğunu ifade etmiştir. Rivayetin bu şekilde anlaşılması gerektiğine ve Hz. Peygamber'in şerefi ve yaratılışının olağan üstü oluşuna dikkati çekerek rivayete bu yönden bakmayı amaçlamıştır. Ayrıca Leknevî, bu hadisin Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (211/826) *Musannef*'inde rivayet edildiğini ifade eder fakat sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Hatta Leknevî, "Hz.

⁹ Muhammed Osman Abduh el-Bürhânî, Sudan'da etkin olan Hatmiyye tarikatinin kurucusu Muhammed Osman el-Mirğani'nin (1852) torunlarından. 1983 yılında vefat eden yazar, kurucusuna nispetle Mirğaniyye tarikati de denilen cemaatin liderlerindedir. Bk. el-Bürhânî, *Tebrietu'z-Zimme*, s. 5.

¹⁰ el-Bürhânî, *Tebrietu'z-Zimme*, s. 14-15.

¹¹ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir Suyûtî, *el-Hâvî'lî-fetâvâ* (Beyrut: yy., 1425/2005), I/ 325; Bk. İsmail b. Muhammed el-Cerrahi Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-İ Ibas Amm'estehere min el Ahadis ala Elsineti'n-Nas* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 1/303.

Peygamber'in Allah'ın nûrundan yaratıldığı"¹² sözü için "*safsata*" ifadesini kullanmıştır.¹³ Aclûnî de (1162/1749) aynı şekilde rivayetin Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde yer aldığını ifade etmekte fakat tahrici ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektir.¹⁴ el-Ğumârî'ye¹⁵ göre bu hadis mevzu'dur. Lafzı zayıf ve manası münker'dir. Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde rivayet edildiğini iddia eden kimsenin büyük bir hata ettiğini ifade etmiştir.¹⁶ Kitabın yazarı ise rivayetin senedi ile birlikte *Musannef*'in "*Cennetü'l-Huld*" bölümünde rivayet edildiğini ifade etmektedir.¹⁷ Fakat ne ilgili bölüm ve ne de bu rivayet, ifade edilen yerlerde bulunamamıştır. Ancak araştırmamız esnasında Abdurrezzâk'ın kayıp *Musannef*'i diye adlandırılan bir eserinin olduğuna şahit olduk.¹⁸ Bu eserde *Kitabü'l-İmân* bölümünün on sekizinci hadisi olarak zikredilen rivayetin, bizim incelediğimiz rivayetin baş tarafı ile aynı olmakla birlikte gerek lafız gerekse muhteva yönünden farklılık arz etmektedir. Her iki rivayetin de giriş kısmı ilk yaratılan varlığın peygamberimizin nûru ifadesi ile başlamaktadır. Tarihî süreç içerisinde rivayetlerin mana yönüyle aktarılması farklı rivayetlerle birleştirilmesine veya ayrıştırılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumu rivayetimizi kitabında aktaran yazar da görebiliyoruz. *Musannef*'in kayıp nüshasında geçen rivayeti de incelediğimiz rivayete ilave olarak sunan yazar, bu rivayetin sahih olduğunu ve bazı kimselerin ahad hadis diyerek itimad etmediğini dile getirmiştir.¹⁹ Her iki rivayete de Câbir hadisi adını veren yazar kanatimizce *Musannef*'teki rivayeti, incelediğimiz rivayetin devamı olarak getirmiş ve rivayeti güçlendirme amacıyla kitabına almıştır. *Musannef*'in kayıp nüshasındaki bu rivayetin isnadı şu şekildedir:

عبد الرزاق عن معمر عن ابن المنكدر عن جابر قال: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن

أول شيء خلقه الله تعالى؟ فقال: هو نور نبيك يا جابر...

¹² Ali el-Kârî, *Kitabu'r-redd ale'l-kâilin* (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li Türâs, 1415/1995), 71, 77

¹³ Bk. Leknevî, *el-Âsârü'l-merfûa*, s. 42.

¹⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/303.

¹⁵ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Ğumârî, Şazelî tarikatına mensup Fas'lı hadis ve fıkıh âlimidir. 1960 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Feyz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/ 207-209.

¹⁶ Ğumârî, Ebu-l Feyz Ahmet b. Muhammed b. es-Siddîk, *el-Muğîr 'alel-ahâdisi'l-mevzû'afi'l Câmî's-sağîr*, 6-7; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/303.

¹⁷ Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 13.

¹⁸ Birleşik Arap Emirliği muasır âlimlerinden Prof. Dr. İsa b. Abdullah b. Muhammed b. Mânî el-Humeyrî 2005 yılında *Musannef*'in kayıp kısmı olduğunu iddia ettiği bir kitap hazırlamıştır. Bk. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Cüz'ül-mefkud minel-cüz'il-evvel mine'l-musannef*, thk. Prof. Dr. İsa b. Abdullah b. Muhammed el-Mani el-Humeyrî, Dubai, 2005.

¹⁹ Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 14.

"Abdürrezzâk'ın, Ma'mer'den, onun İbni Münkedir'den, onun da Câbir'den rivâyetine göre o şöyle demiştir: Ben Rasulullah'a (s.a.v.) Allah-u Teâlâ'nın yaratmış olduğu ilk şeyi sorduğumda: "Ey Câbir! O, senin peygamberinin nûrudur!..."²⁰

Görüldüğü üzere rivayet Abdurrezzâk b. Hemmâm > Ma'mer b. Raşid > Muhammed b. el-Münkedir > Câbir b. Abdullah > Hz. Peygamber isnadıyla nakledilmiştir. Bu isnadda Câbir b. Abdullah'dan rivayette bulunan İbnü'l-Münkedir, tabîin devrinde Medine'de yetişen hadis âlimlerindendir. Rivâyetinde sika (güvenilir, sağlam) bir râvi olduğu zikredilmiştir.²¹ Câbir b. Abdullah ise, hicretten on altı yıl önce (607) Medine'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in özel iltifat ve sevgisine nail olan sahâbilerdendir. Babasının vefatı nedeniyle sadece dokuz kız kardeşine bakmakla değil aynı zamanda babasından kalan borçları da ödemeye mecbur olduğu için maddi bakımdan çok zor durumda kalmıştır. Bundan dolayı hadis kitaplarında Câbir'in Hz. Peygamber'e yakınlığı ile ilgili rivayetler mevcuttur. Bedir ve Uhud harbinin dışında bütün seferlere katılmıştır. Sürekli Hz. Peygamber'in yanında oluşu olaylar hakkında ayrıntılı bilgi vermesi sünneti öğrenmedeki gayretinin göstergesidir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzun bir ömür yaşaması ve dönemin tartışmalı konuları hakkında ayrıntılı bilgi vermesi sahâbe arasında meşhur olmasını sağlamıştır. Tartışmalı konular hakkında bilgi vermesi kendisi hakkında mevzu rivayetlerin de isnad edilmesine sebep olmuştur. Müksirûn'dan sayılan Câbir; Hz. Peygamber'den, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Muaz b. Cebel, Zübeyr b. Avvâm ve diğer sahâbilerden olmak üzere hadis külliyatında yer alan bin beş yüz kırk hadis rivayet etmiştir. Bu hadislerin elli sekizi Buhârî ve Müslim'de, yirmi altısı yalnız Buhârî'de, yüz yirmi altısı da Müslim'de bulunmaktadır. Rivayetlerin toplu olarak geçtiği kaynak ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Bununla birlikte Hz. Câbir adına uydurulmuş rivayetlerin de sayısı az değildir. İbn Münkedir > Câbir b. Abdullah senediyle mevzu' hadisleri muhtevi bir nüshanın olduğu Sadaka b. Abdullah (166/783) tarafından bildirilmiştir.²² Ayrıca Mescid-i Nebevî'de bir ilim halkası

²⁰ Abdurrezzâk, *el-Cüz'ül-mefkud minel-cüz'il-evvel mine'l-musannef*, s. 63; Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/303.

²¹ Şihâbu'd-din Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb* (Haydarabad: Meclisu dâiretu'l-maârif en-nizamiyye,1326), 3/709; Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Zekî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Ma'ruf müessesetu'r-risâle, 1985), 26/503. Bk. Mehmet Görmez, *"İbnü'l-Münkedir"*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2000), 21/ 157.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (Beyrut: Müessesetu'r-risâle,1405/1985), 7/317, Bk. Abdurrahman Ece, *Câbir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri*, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016,s. 288.

oluşturan Câbir öğrenci yetiştirmek için de gayret sarfetmiştir. Öğrencileri arasında tabiiilerden olan oğulları Abdurrahman (101), Akil ve Muhammed ile Saîd b. Müseyyeb (94), Ata b. Ebû Rebâh (114), Hasan-ı Basrî (110), Muhammed b. Münkedir (131), Bilâl b. Sa'd (110), Mücâhid (103), Şa'bi (104), Tâvus b. Keysân (106) ve Muhammed el-Bâkır (114) gibi âlimler yer almaktadır.²³

Araştırma konumuz olan rivayet ile tamamlayıcısı olan diğer rivayetin de araştırdığımız kaynaklarda farklı rivayetine rastlanılmamıştır. Sadece konumuz olan rivayetin metninin aktarıldığı eserde Ebû Hureyre'den (r.a.) farklı lafızla denilerek onun ismi zikredilmiştir.²⁴ Gerek Ebû Hureyre gerekse Câbir (r.a.) ve İbn Münkedir cerhten hali olan zatlardır. Bu sebeple sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için araştırdığımız rivayetin tahlilini metin tenkidi üzerinden gerçekleştireceğiz. Bunun için de metin tenkidi kriterlerinden rivayetin Kur'an'a, sünnete, sahih hadislere, sirete, akl-ı selime, tarihi vakalara aykırı olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

2. Nûr-u Muhammedî

Rivayet, ilk yaratılan varlığın "*Nûr-u Muhammedî*" olduğu meselesi ile başlamaktadır. Bir tasavvuf terimi olan "*Nûr-u Muhammedî*", "*Hakikat-i Muhammedîyye*" diye de isimlendirilmektedir. Allah'tan başka hiçbir şey yok iken ilk defa var olduğu kabul edilen bu varlığa Nûr-u Muhammedî veya Hakikat-i Muhammedîyye denilmiştir. Buna göre, ilk önce Nûr-u Muhammedî var olmuş, diğer bütün varlıklar ise bu nûrdan ve O'nun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu nûrdur.²⁵ Bu konu ile ilgili pek çok görüş ileri sürülmüştür. Özellikle tasavvufi düşünceye sahip çevrelerde yaygınlık kazanmıştır. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) altmış üç yıla sınırlı cismânî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa "*Hakikat-i Muhammedîyye*" var olmuş, bütün mahlûkât bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Resul-i Ekrem'in (s.a.v.) rûhu ve nûru, bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan O, insanlığın

²³ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/434-435; Zehebî, *Siyer*, 3/189-194; M. Yaşar Kandemir, "*Câbir b. Abdullah*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 6/ 530-532.

²⁴ Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 15.

²⁵ İbn Arabî, *el-Fütûhât*, 1/320; Bk. Mustafa Akman, "*Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri*", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s.108.

manevî babası kabul edilmiştir.²⁶ Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın bir sureti, ilk yaratılanın kendisi olduğu ve bütün mahlûkatın kendisinden yaratıldığı fikri ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda hicrî üçüncü asırda "yaratılmışların aslı, Muhammed'in nûrudur"sözüyle ilk defa bu görüşü dile getiren Zü'n-Nûn-ı Mısırî²⁷ (245/859) olmuştur. Daha sonra Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (283/896) öğrencisi İbn Sâlim tarafından sistemleştirilmiştir. Sûfî çevrelerde daha kapsamlı ele alınıp yaygınlaştıran isim ise Hallâc-ı Mansûr (309/922) olmuştur. Hallâc'la birlikte yaygınlaşan bu nazariyenin gnostik fikirlerin tasavvufa girişinin ilk örneklerinden olduğu kabul edilmiştir. Keza Sühreverdî (632/1234), İbn Arabî (638/1240), Abdulkerim el-Cilî (805/1402) İmam Rabbânî (1304/1625) ve Nebhânî (1350/1931) gibi sûfî isimler de bu anlayışı eserlerinde ele almışlardır.²⁸

Adı zikredilenlerin yanında rivayeti kitabında aktaran yazarın lideri olduğu Mirğaniyye tarikatının de benimsediği bu Nûr-u Muhammedî düşüncesinin İslam dünyasına Şiilerden onlara da Yeni Eflatunculuk'tan geçtiğine ve bunda Hıristiyan ve Yunan felsefesinin etkisinin bulunduğu dair görüşler vardır.²⁹ Biraz farklı da olsa ortak düşünce olarak Nûr-u Muhammedî ve Velayet Silsilesi Şia ve tasavvuf kültüründe mevcuttur. Şiilere göre, İlâhî bilgiyi elde etmek isteyen insanın, peygamberden sonra, İmam vasıtasıyla Nûr-u Muhammedî'ye bağlanması gerekir. Tasavvuf'ta ise insanın, peygamber'e kadar ulaşan velayet silsilesi ile bir kâmil insana akan berekete bağlı olması gerekmektedir.³⁰

İlk yaratılan şeyin Hz. Peygamber'in nûrunun olduğunu aynı zamanda inceldiğimiz rivayetin doğruluğunu ispatlamak için sunulan diğer bir delil ise bir benzeri olan şu rivayettir:

"Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre o, 'Ya Rasulallah! Anam babam sana feda olsun, Allah'ın her şeyden evvel olarak ilk yarattığı şeyi bana söyler misin?' Hz. Peygamber (s.a.v.) cevaben şöyle buyurdu: 'Ey Câbir! Gerçek şu ki Allah, her şeyden önce kendi nurundan senin peygamberinin nurunu yarattı ve o nur, Allah'ın kudreti sayesinde

²⁶ Sehl b. Abdullah, et-Tüsterî, *Tefsîru l-Kur âni l-azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 15, 62; Bk. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 15/179-180.

²⁷ Asıl adı Zünnûn Ebû'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm olan bu zât Mısır'ın ilk dönem sûfîlerindedir. Tasavvufî görüşlerinden dolayı dönemin Malikî ve Mutezilî âlimlerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bk. Necdet Tosun, "Zü'n-Nûn el-Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 44/ 575-576.

²⁸ Bk. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.411

²⁹ Bk. Ignaz Goldziher, *Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: A.Ü.İ.F.D., 1997), 405-421.

³⁰ Mustafa Akman, *Hakikati Muhammedî Düşüncesi ve Bu düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri*, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (Nisan-Eylül 2011), 112.

dilediği yerleri dolaşmaya başladı. O zaman ne levh, ne kalem, ne cennet, ne cehennem, ne melek, ne gök, ne güneş, ne ay, ne bir cin ne de bir insan vardı. Ne zaman ki Allah, mahlûkâtı yaratmak istedi, o nuru dört parçaya ayırdı. Birinci parçadan kalemi; ikincisinden levhi; üçüncüsünden arşı yarattı. Dördüncüsünü ise yine dört parçaya böldü. Birincisinden arşı taşıyan melekleri; ikincisinden kürsüyi; üçüncüsünden de diğer melekleri yarattı. Dördüncüsünü ise tekrar dört parçaya böldü. Birincisinden gökleri, ikincisinden yerleri, üçüncüsünden cennet ve cehennemi yarattı. Dördüncüsünü ise yine dört parçaya böldü. Birincisinden Müminlerin gözlerinin nurlarını yarattı. İkincisinden kalplerinin nurlarını -ki o, marifetullahtır- yarattı. Üçüncüsünden mü'minlerin ünsiyetlerinin nurunu -ki o, kelime-i tevhittir- yarattı. Sonra (Allah Teâlâ) ona nazar buyurunca, o nur ter attı. Böylece ondan yüz yirmi dört bin nur damlası damladı, Allah her bir damladan ya bir nebinin ya da bir rasulün ruhunu yarattı. Sonra peygamberlerin ruhları nefes aldı, Allah onların nefeslerinden kıyamete kadar gelecek velileri, şehitleri, saidleri ve itaatkârları var etti. Böylece, Arş ile Kürsi benim nurumdandır, (meleklerin efendileri olan) Kerubiyun benim nurumdandır, ruhaniler ve melekler benim nurumdandır, cennet ve içindeki nimetler benim nurumdandır, yedi kat göklerin melekleri benim nurumdandır, güneş, ay ve yıldızlar benim nurumdandır, akıl ve tevfiik benim nurumdandır, rasullerin ve nebilerin ervahı benim nurumdandır, şehitler, saidler ve salihler benim nurumun mahsulündendir. Sonra Allah Âdem'i topraktan yaratınca, o nûru onun içerisine, alnına yerleştirdi, sonra o nûr ondan Şis'e (Şit) intikal etti. Böylece o, bir temizden diğer pake, bir pakten diğer temize intikal ede ede, nihayet Allah onu Abdullah ibni Abdulmuttalib'in sulbüne, ondan da annem Âmine binti Vehb'in rahmine ulaştırdı. Sonra beni dünyaya çıkardı ve gönderilenlerin efendisi, nebilerin sonuncusu, âlemlere rahmet ve abdest uzuvlarının parlaklığından tanınan ümmetin öncüsü yaptı. İşte ey Câbir! Senin peygamberinin yaratılışının başlangıcı böyle oldu!"³¹

Araştırdığımız rivayete herhangi bir değerlendirmede bulunmayan yazar bu rivayetin sonunda sahih ifadesini kullanmıştır.³² Her iki rivayetin de başlangıcı ilk yaratılan şeyin Nûr-u Muhammedî olduğuna dair benzer lafızlarla başlamaktadır. Hem Nûr-u Muhammedî fikrini hem de incelediğimiz rivayeti destekleme mahiyetinde kitabına alan yazar bu rivayeti de idrac ederek diğer rivayetlerle birleştirdiği gözlemlenmiştir. Hz. Âdem'in sulbünden başlayarak, babasının sulbüne varıncaya kadar, en temiz evlilikler vasıtasıyla nesilden nesile Hz. Peygamber'in sulbünün intikal ettiğine dair bir bilgi sahih hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Mevzu bahis edilen meselelerin birçoğu gayb'la alakalı konular

³¹ Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/303; Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 13.

³² Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 14.

olduğundan dolayı akıl ve mantık ile açıklanacak konular değildir. Bu minvalde bu tür konular ancak vahiy ile bilinebilecek konulardır. Burada Nûr-u Muhammedi'yi ve incelediğimiz rivayetin tamamlayıcısı olarak, yazar aynı konunun farklı lafız ve muhtevayı içeren Câbir'den (r.a.) benzer bu rivayeti aktarmıştır. Ancak bu rivayet de ayrıca bir araştırma konusudur. Bununla birlikte bu rivayetin de temel hadis kaynaklarında geçmediği aksine mevzuat kitaplarında yer aldığı müşahede edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de ilk yaratılan varlık ile ilgili kesin bir ifade bulunmamakla birlikte kâinatın yaratılışı ile ilgili bir takım ayetlerde geçen "arş ve suyun" gökler ve yerden önce yaratıldığına dair delil olabileceği ifade edilmiştir.³³ Hadislerde ise akıl,³⁴kalem,³⁵ su,³⁶ arş,³⁷kürsî ve levh-i mahfûz gibi çeşitli ifadeler kaynaklarda geçmektedir.³⁸ İlk yaratılan varlığın ne olduğu konusunda farklı rivayetler ve bu rivayetlerin neticesinde çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Konu hakkında fikir ileri sürenler de meseleyi kendi bakış açılarından inceleyip değerlendirdiklerinden dolayı görüş ayrılıklarının olması kaçınılmaz olmuştur. Mesele gaybî bir mahiyet taşıdığından dolayı kesin bir şey söylenmesi mümkün gözükmemektedir. Şayet ilk yaratılan varlığın "*Nûr-u Muhammedi*" olduğuna dair senedi sahih bir hadis var olsaydı, bilinmemesi gibi bir durum söz konusu olmazdı.

Sudan'da faaliyet gösteren en büyük tarikatlardan olan Mirğaniyye, Hakikat-ı Muhammediyye düşüncesi ile birlikte vahdet-i vücûd, hatm-i velâye, kutub nazariyesine ve mehdilik anlayışına da sahiptir. Aynı zamanda bu tarikat ehl-i sünnet anlayışına sahip olup Kur'an ve sünnet bütünlüğüne önem vermektedir.³⁹ Tarikati şeriattan ayrı düşünmeyen, doğru yola şeriatla, hakikate ise ancak tarikatla ulaşılacağına inanan Mirğaniyye şeyhleri, son dönemde nesepte birleştikleri İsnâ aşeriyye Şiiliğinin etkisinde kalmıştır.⁴⁰

"*Nûr-u Muhammedi*" fikri tarihi süreç içerisinde tasavvuf'un temel ilkesi haline gelmiştir. Dolayısıyla bu ilke tarikat öğretisinden önce Kur'an ve Sünnet öğretilerine göre değerlendirilmelidir. Sonuç olarak Hz.

³³ Hud 11/7;el-Enbiyâ 21/30; Zemahşeri, *Keşşâf*, 3/184.

³⁴ Zehebi, *Siyer*, 10/669; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/301.

³⁵ Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyüb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*. Thk. Hamdi b. Abdî'l-Mecid es-Silefi (Kahire: Mektebetu İbnTeymiye, 1983), 11/342;

³⁶ Muhammed el-Kastallani, *el-Mevâhibu'l-Ledüniyye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye*, tahk.: Salih Ahmed eş-Şâmî (Beyrut: yy.,1991), 1/71-74.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/ 426.

³⁸ Bk. Buhâri, "*Bed'u'l-halk*", 1; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-âsar*, 14/301; Muslim, "*Kader*", 16; Ebû Dâvûd, *es-Sünne*, 17; Tirmizî, "*Tefsîr*", 67, "*Kader*", 17; Ahmed, *Müsned*, 37/381.

³⁹ Âdem Yerinde, "Muhammed Osman Mirğani", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2020), 30/152-154.

⁴⁰ Âdem Yerinde, "Muhammed Osman Mirğani", 30/152-154.

Peygamber'in Hz. Âdem'den önce yaratılması olayı değil, O'nun nübüvvetinin Hz. Âdem'in yaratılmasından önce levh-i mahfûzda takdir edilme meselesidir. Zaman içerisinde değişime uğrayan bu durumun Kur'an ve sahih sünnette yer almadığı görülmektedir. Bu sebeple söz konusu rivayetimiz bu açıdan problemlidir.

3. Hz. Peygamber'in Yıldızı

Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrâil'den aldığı cevabın neticesinde dördüncü kat semada bulunan ve yetmiş bin yılda bir kere doğan yıldızın kendisinin olduğu ifade edilmiştir. İslam tarihi kaynaklarında da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) son Peygamber olduğu ile ilgili olarak "yıldız doğması" denilen bir rivayet vardır.⁴¹ Bu rivayete göre Yahûdi âlimlerinin bazı müneccim ve kâhinleri tarafından gökte doğan bir yıldızın Hz. Peygamber'in doğumuyla birlikte olduğu için O'nun Peygamberliğinin delili olarak kabul edilmiştir. "Ahmed'in Yıldızı" şeklinde de ifade edilen bu rivayette; bir gün bir Yahûdi Yesrib'de bir kalenin üzerine çıkıp var gücüyle: "Ey Yahudi topluluğu! diye haykırarak ahaliyi etrafına toplamış, halk merakla ne olduğunu sorunca da: "Bu gece ancak bir peygamberin doğumuyla görünen Ahmed'in yıldızı doğdu." demiş.⁴² Gökte doğan bir yıldızın işaretiyle Hz. Peygamber'in dünyaya geldiğinin anlatıldığı bu rivayetin "Sen bu Kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun."⁴³ ayetiyle çeliştiği aşikardır. Bundan dolayı kendisine peygamberlik verilmeden önce Hz. Peygamber'in daha sonra peygamber olacağını bildiren bu rivayetin muteber sayılması mümkün gözükmemektedir. Hz. Peygamber'in ileride peygamber olacağını önceden çevredeki insanlara ilân eden bir olayın bilinmeyişi de bu meseleyi şüpheli bir durum haline getirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.): "Yıldızlarla uğraşanlarla oturup kalkma."⁴⁴ buyurmuştur. Burada değil Hz. Peygamber'in doğumunun bir alâmeti olarak yıldız rivayetinin kabul edilmesi Hz. Ali şahsında tüm Müslümanların müneccimlerle irtibatı yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu hususla ilgili rivayetler sahih rivayetlerle de çeliştiğinden dolayı ne aklen ne de naklen kabul görmemiştir.⁴⁵

⁴¹ Ebu Abdillâh Muhammed el-Basri İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (Beyrut: yy., ts.), 1/160; Ebu'l Fîdâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye* (Beyrût: yy.,1966), 2/267.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd (Kahire: yy., 1958),1-2/159.

⁴³ Kasas 28/86.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/ 78.

⁴⁵ Bk. Ahmet Önkal, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *Marife*, 5/1, (Bahar 2005)1/257-269.

Ahzab suresi 46. ayetinde Peygamberimizin vasıflarından bir tanesinin de “*sirâc-ı münîr*” olduğu ifade edilir.⁴⁶ Hz. Peygamber bir yıldıza değil de nur saçan bir kandile benzetilmiştir. Bu ayetle ilgili Fahreddîn er-Râzî (606); Allah Teâlâ Hz. Peygamber için, kandilden daha nurlu olmasına rağmen “güneş” değil de “kandil” ifadesini kullanmıştır. Çünkü güneşin nurundan değil, ancak kandilin nurundan pekçok nurlar alınarak başkalarının tutuşturulabileceğini izah eder. Nitekim Hz. Peygamber “*Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidayete ermiş olursunuz*”⁴⁷ buyurmuştur. Burada da sahâbe “kandil” olarak değil “yıldız” olarak addedilmiştir. Çünkü yıldızdan nur alınmayacağını tam aksine onun kendisinde nûr olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla yıldız ışığını başkasından aldığı gibi, sahâbî de nurunu Hz. Peygamberden alır.

Kanâatimizce İslam Tarihi kaynaklarında geçen “*Ahmed bu gece doğdu. O yıldız doğdu.*”⁴⁹ ifadesi “*Nûr-u Muhammedî*” fikrinin gelişmesinde etkili olmuştur. İlerleyen süreçte ise bu ifadenin hakiki anlamıyla birlikte mecâzî anlamda da kullanıldığı düşünülmektedir.

Hz. Peygamber’in yıldıza benzetilme ifadesinin Kur’ân-ı Kerim’deki “*Biz o peygamberleri de yemeye-içmeye ihtiyaç duymayan bir nitelikte yaratmamıştık. Onlar ölümsüz de değillerdi.*”⁵⁰ ayeti ile de çeliştiği görülmektedir. Zira ayette Allah Teâlâ peygamberlerin de diğer insanlar gibi yemeye ve içmeye ihtiyaçlarının bulunduğu ayrıca ölümsüz de olmadıkları ifade edildiği anlaşılmaktadır. Buna benzer ayetlerde de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir beşer olduğu vurgusu yapılmaktadır.⁵¹ Hz. Peygamber de (s.a.v.): “*Hıristiyanların İsa’yı aşırı surette methettikleri gibi, sakın sizler de beni methetmede aşırı gitmeyin. Zira ben, sadece O’nun kuluym. Öyleyse benim için yalnızca Allah’ın kulu ve elçisi deyin!*”⁵² ifadesi ile de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) aşırı derecede yüceltilmemesi istenmektedir. Fakat O’nun diğer insanlardan bir farkı vardır. O da vahiy almasıdır. Zira Allah Teâlâ: “*(Ey Peygamber!) De ki o müşriklere: “Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak şu var ki bana Allah tarafından “Sizin ilahınız bir tek ilah.” diye vahyediliyor.*”⁵³ buyurmaktadır. Kur’an’a göre Hz.

⁴⁶ “*وَدَاعَيْنَا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا “Ey Peygamber! Biz seni; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağıran aydınlatici bir kandil olarak gönderdik.”* el-Ahzab 33/46.

⁴⁷ “*أَصْحَابِي كَالنَّجْمِ بِأَيْمِهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اخْتَدَيْتُمُ*” İbn Mende, *el-Fevâid*, thk. Mecdi es-Seyid İbrahim, (1-2) (Beirut: Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye, 2002/1423), 29; Bu rivayet isnadı zayıf ve mevzu bir rivayettir. Bk. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/156-157.

⁴⁸ Bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 25/174.

⁴⁹ İbn Sa’d, 1/160.

⁵⁰ Enbiyâ 21/8.

⁵¹ Bk. Müminûn 23/33; Furkan 25/7 ve 20.

⁵² Buhârî, “Ehâdîsü’l-enbiyâ”, 48; “Hudûd”, 31.

⁵³ Kehf 18/110; Bk.Fussilet 41/6.

Peygamber (s.a.v.), beşer üstü aşkın hale getirilmiş bir varlık veya hakiki ya da mecâzî anlamdaki bir yıldız ile değil, Allah Teâlâ tarafından seçilmiş bütün âlemlere rahmet elçisi olarak gönderilen bir insandır.⁵⁴

4. Beyt-i Ma'mûr

Rivayette, Cebrâil'in zil sesi ile birlikte beyt-i ma'mûr'a gittiği ve vahyi oradan aldığı zikredilmiştir. Oysaki beyt-i ma'mûr, kaynaklarda Yedi kat semada melekler için inşa edilmiş, bir geleni bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip ibâdet ettiği bir mabed olarak tarif edilmiştir.⁵⁵ Kur'ân-ı Kerim'de Tûr suresi 4. ayetinde geçen beyt-i ma'mûr, üzerine yemin edilen şeylerden olup, dünyada bütün Müslümanların mabedini teşkil eden Kâbe de olabileceği hususunda görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁶ İncelediğimiz rivayette ise Cebrâil'in vahiy aldığı yer olarak bildirilmiştir. Burada da bir çelişki söz konusudur. Çünkü vahyin muhafaza edildiği yer beyt-i ma'mûr değil levh-i mahfuz veya beytü'l-izzet'in⁵⁷ olması izahtan varestedir. Dolayısıyla Kur'ân vahyi ilk önce Levh-i mahfuz'dan bir bütün olarak "Beytü'l-izzet"'e (dünya semâsı) inzâl edilmiş oradan da peyderpey yirmi küsur yılda Hz. Peygamber'e indirilmiştir.⁵⁸

İslâm bilginleri, Kur'ân metninin vahiy meleği Cebrâil'e intikali konusunda temel iki görüş serdediler. Bu görüşlerden birine göre Cebrâil, Kur'ân vahyini Levh-i mahfuz'dan⁵⁹ bazı görevli melekler aracılığı ile almıştır.⁶⁰ Diğerine göre de Kur'ân'ın tamamı Cebrâil'e semâ (işitme) yoluyla verilmiştir. Bu son görüş Ehl-i sünnet'e aittir.⁶¹ Onlara göre Yüce Allah Kur'ân'ı aracı meleğe, mahiyeti bilinmeyen bir tarzda işittirmek suretiyle inzâl etmiştir.⁶² Nitekim ashaptan Nevvâs b. Sem'an'ın (670) nakletmiş olduğu Hz. Peygamber'in: "Allah emrini bildirmeyi dilediğinde, vahiy ile konuşur. Konuşunca gökler şiddetle sarsılmaya başlar. Gök sâkinleri bunu işitince bayılırlar ve Allah için secdeye kapanırlar; secdeden başını ilk kaldıran Cebrâil olur. Yüce Allah dilediğini ona vahyeder. Cebrâil

⁵⁴ Bk. Enbiyâ 21/107.

⁵⁵ Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB. Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ül-halk", 6; Müslim, "İmân", 259; Nesâî, "Salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/149.

⁵⁶ Abdurrahman Küçük, "Beytü'l-Ma'mûr", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6, 94-95; Elmalî, *Hak Dini*, 6/4551.

⁵⁷ Kur'ân-ı Kerim'in bir bütün halinde indirildiği ve dünya semasında bulunduğu rivayet edilen yerin adı. Bk. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/37-40.

⁵⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/228; Mennâul-Kattân, *Mebâhis*, 35; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 43; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 68.

⁵⁹ Bk. Buruc 85/21-22; Yasin 36/12.

⁶⁰ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/229; Zerkânî, *Menâhil*, 1/47; Mennâul-Kattân, *Mebâhis*, s. 35.

⁶¹ Mennâul-Kattân, *Mebâhis*, s. 35.

⁶² Zerkânî, *Menâhil*, 1/48.

de (Allah'tan aldığı) vahyi meleklerle ulaştırır. Her bir semâya uğradığında oranın melekleri: Rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. O da: Gerçeği söyledi, yüceler yücesi, büyükler büyüğü, O'dur der. Böylece Cibril, gökte veya arzda Allah'ın emrettiği yere vahyi götürür" ⁶³ hadisi konuyu tamamlamak adına teyid etmektedir.⁶⁴

5. Hz. Peygamber'in Nesebinin Zikredilmesi

Rivayetin devamında yer alan Hz. Peygamber'in Cebrâil'i beyt-i ma'mûr'a gönderdiği ve orada nesebini zikretmesini istediği, neticede o zamana kadar hiç açılmayan beyt-i ma'mûr'un açıldığı zikredilmiştir. Burada da yine Hz. Peygamber'i aşırı yüceltme anlayış görülmektedir. Adeta Hz. Peygamber'in nesebinin Cebrâil tarafından söylenmesi kapıları açan şifre konumuna getirilmiştir.

Cebrâil, Hz. Peygamber'in nesebini zikretmesiyle açılan beyt-i ma'mûr'un içerisinde Hz. Peygamber'i görmüştür. Yani Cebrâil'in vahiy aldığı makamda vahyi kendisine ulaştırdığı Hz. Peygamber'i bulmuştur. Yazımızın başında da zikrettiğimiz gibi vahyin geliş şekillerinden ikincisini teşkil eden perde arkasından gerçekleşen vahiy, sözlü bir konuşmadan ibarettir. Ancak bu konuşma esnasında dinleyen konuşanı göremez.⁶⁵ Sadece kendisine yakın bir yerden hitap eden gizli bir varlığın mevcut olduğunu anlar. Nitekim böyle bir iletişim imkânının Hz. Musa ve Hz. Peygamber'e verildiği anlatılmaktadır. Perde arkasından gerçekleşen konuşma Allah Teâlâ'nın söz konusu iki peygamber'in nefesine yerleştirmiş olduğu lafızlar vasıtasıyla meydana gelen kelâm olduğu şeklinde anlaşılmıştır.⁶⁶ Gerçekleşen bu iletişimin neticesinden anlaşılmaktadır ki Kur'ân-ı Kerim'in lafzı da Allah Teâlâ'ya aittir.

Problemlî diğer bir konu ise Kur'an'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından lafza döküldüğü meselesidir.⁶⁷ Buna göre Kur'an vahiy mana olarak Allah'tan gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bunu beşeri yönleriyle dile dökmüştür. İleri sürülen bu iddianın neticesi Kur'an'ın Allah kelâmı olmadığı sonucuna götürür ki Mekkeli müşrikler de aynı şeyi söylemişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ilâhî vahiy konusunda güvenilir olmadığı ortaya çıkar. Böylece İslam dininin temel dayanaklarına duyulan güven de ortadan kalkacaktır. Oysaki Kur'an-ı Kerim'de: "Eğer

⁶³ İbn Kesir, *Tefsir*, 3/537; ez-Zerkânî, *Menâhil*, 1/48; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 34.

⁶⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 65.

⁶⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 6/4255.

⁶⁶ Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 53.

⁶⁷ Mustafa Öztürk, "Kur'an Vahyinin İnzal Keyfiyetine Dair Görüş Tercihim" <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/kuran-vahyinin-inzal-keyfiyetine-dair-gorus-tercihim-8675> (Erişim Tarihi: 12.06.2022)

(Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbirinin de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı.”⁶⁸ buyurulmaktadır. Dolayısıyla bu ayetten hareketle, Hz. Peygamber’in vahyi mana-mefhum olarak aldığı sonra da o mefhumu kendi lafızlarıyla söze döktüğü şeklinde bir yorum üretmek hiç isabetli değildir.⁶⁹ Hz. Peygamber’in vahyin söylemini ister kendi kelimeleri ile ifade etmesi olsun isterse emredilmediği halde bazı sözler uydurmuş olsun. Bu hal Kur’an ve Sünnete uygun bir durum değildir. İncelediğimiz rivayette de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tanrılaştırılma durumu söz konusudur. Aşırı yüceltmeci eğilim Hz. Peygamber’i vahiy veren makama getirmiştir. Hıristiyanların Hz. İsa’yı tanrılaştırdıkları gibi maalesef benzer bir durum meydana gelmiştir. Peygamber tasavvurunun en uç noktaya getirildiği bu mesele daha önce el Behneki ve Feyyad b. Ali tarafından ortaya atılmıştır. “Muhammediyye” adıyla bilinen bu fırka “Hz. Peygamber Allah’ın ta kendisidir” düşüncesini dile getirip O’nu ilahlık mertebesine çıkarmışlardır.⁷⁰ Farklı yollarla aynı mesele günümüzde de birtakım çevreler tarafından ele alınıp öne sürülmektedir.⁷¹ Böylece dini bilgisi zayıf insanların inancında şüphe oluşmasına sebebiyet vermektedir.

6. Vahyin Kaynağı ve Cebrâil İle İlgili Hususlar

Rivayetin ikinci kısmı diyebileceğimiz bölümünde Cebrâil’in yaşı mevzu bahis edilmiştir. İslâmî kaynaklara göre Cebrâil, arşı taşıyan ve “mukarrebîn” adı verilen meleklerdendir. Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Mükemmel bilgilere ve tasavvur edilemeyecek derecede üstün güce sahiptir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Mânevî bir varlık olmasına rağmen Cebrâil’i cismanî varlık şeklinde tasvir eden bir inanış oluşmuştur. Buna göre onun yüzü beyaz, saçı mercan gibidir. İnci ve yakutlarla süslenmiş olan yeşil renkli altı yüz kanadı vardır. Her bir kanadı arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadardır. Başında beyaz sarık vardır. Bedir Gazvesi’ne sarı renkli bir sarıkla katıldığı görülmüştür. Makamı yedinci

⁶⁸ el-Hâkka 69/44-47.

⁶⁹ Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 642, 4. dipnot.

⁷⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, 5/47-48.

⁷¹ İlgili söylem için bk.

https://www.youtube.com/watch?v=gMpa2PtaAll8&ab_channel=%C5%9Eirk%26Bidat%2FTevhid%26S%C3%BCnnet (Erişim Tarihi: 12.06.2022)

kat gökteki sidretü'l-müntehâdır. Allah nezdinde üstün makam sahibi olmasına rağmen Allah Teâlâ'yı göremez.⁷²

Cebrâil'in en önemli görevi vahiy meleği olmasıdır. Bu görevi de yerine getirirken Allah Teâlâ'nın izni ve emri ile olmaktadır. O'nun bilgisinin dışında hareket etmesi yaratılışına aykırıdır. Kur'ân-ı Kerim'de de "Biz ancak Rabbi'nin emri ile ineriz"⁷³ buyurulmaktadır. Bu ayetin nüzul sebebi olarak İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrâil'den kendisini daha fazla ziyarete gelmesini istemiş, bunun üzerine söz konusu ayetler gelmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla Allah ile Peygamberi arasında elçi olan meleğin gerek vahiy getirmesi gerekse Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ziyareti kendi tasarrufunda değildir. Bundan dolayı vahiy meleği bile olsa Cebrâil'in kendi isteğine göre istediği yere istediği zamanda gidip gelmesi sahih kaynaklara göre mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Cebrâil'in yaşının bilinip bilinmemesi dini bir vecîbe değildir. Buradaki anlatım dili ise dini bir mesajdan ziyade sûfi çevrelerin vaazlarında insanların dikkatini çekmek ve cezbeyle getirerek muhataplarını ikna etmede kullandıkları bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dinleyenleri ibadete teşvik etmek amacıyla da olması ihtimal dâhilindedir.⁷⁵

Ebu Hureyre'ye (r.a.) nispet edilen farklı müstakil bir rivayette de, Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrâil'e "Ya Cebrâil! kaç yaşındasın?" diye sorar; o da "Tam emin değilim. Ancak göğün dördüncü katında bir yıldız vardır ki yetmiş bin yılda bir doğuyor. Ben onu şimdiye kadar yetmiş iki bin defa gördüm."⁷⁶ diye cevap verir. Bu rivayette benzer şekilde sûfi muhîtin çokça kullandığı rivayetler arasındadır. Cebrâil'in yetmiş bin yılda doğan yıldızı yetmiş bin kere gördüğü ifade edilirken başka bir rivayette yetmiş iki bin defa gördüğü zikredilmiştir. Böylece rivayetler arasında da hem bir mübâlağa hem de bir farklılık göze çarpmaktadır. Ebu Hureyre'ye (r.a.) nispet edilen bu rivayetin uydurma hadis olduğu müşahede edilmiştir.⁷⁷ Ayrıca incelemek üzere ele aldığımız rivayeti kitabında aktaran yazar

⁷² Buhâri, "Meğâzî", 9; Müslim, "Cihâd", 65; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 7/354; Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, "Cebrâil", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/202-204.

⁷³ Meryem 19/64.

⁷⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/231, 233, 357; Buhâri, "Bed'ü'l-halk", 6, "Tefsir", 222, "Tevhid", 28; Tirmizi, "Tefsir", 20.

⁷⁵ Bk. Bekir Tatlı, *Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: TDV. Yayınları, 2015), 31.

⁷⁶ Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Ebü'l-Ferec Nüreddîn İbn Burhâniddîn Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye insânu'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427), 1/47.

⁷⁷ Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-zâif*, Thk. Abdulfettâh Ebû Çudde (Haleb: Matbu'atü'l-İslamiyye, 1970), 50.

müstakil olan rivayetleri diğer rivayetlere idrac ederek sanki tek bir rivayetmiş gibi kitabında sunmuştur. Kanâatimizce Ebu Hureyre'ye (r.a.) nispet edilen bu rivayet Tirmizî'de geçen şu hadisle bilerek veya bilmeyerek karıştırılmış olabilir. Ashab: *"Ey Allah'ın Rasûlü! Peygamber oluşun ne zaman sabit oldu"* dediler. Rasûlullah (s.a.v.): *"Âdem, ruh ile ceset arasında iken."* buyurdular.⁷⁸ Tirmizî'nin dışındaki diğer sahih kaynaklarda soruyu soran ve rivayet eden sahabî Meyseretü'l- Fecr'dir.⁷⁹ Tarihi süreç içerisinde yaratılan ilk varlığın Hz. Peygamber'in nûru olduğu ve onun alâmeti olarak yıldızın sembolize edilmesinde Tirmizî'deki Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başlangıcını ifade eden hadisin ravisi Ebu Hureyre'ye isnad edildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla burada anlatılmak istenen Hz. Peygamber'in nûrunun Hz. Âdem'den önce yaratılması değil, O'nun nübüvvetinin Hz. Âdem'in yaratılmasından önce levh-i mahfûzda takdir edilmesidir.

Bu rivayeti naklettikten sonra Muhammed Osman Abduh el-Bürhânî (1983) şöyle demektedir: *"Eğer vahiy Cebrâil tarafından Allah Teâlâ'dan alınıp Efendimiz'e (s.a.v.) getiriliyor olsaydı, kelime-i tevhidin anlamı bozulurdu. Zira o zaman "لا إله إلا الله محمد رسول الله" (Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed O'nun resulüdür) değil, "لا إله إلا الله محمد رسول رسول" (Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed O'nun resulünün resulüdür/elçisinin elçisidir) dememiz gerekirdi".*⁸⁰ Yazara göre Cebrâil'i aracı olarak kabul etmemek gerekir. Aracı kabul edilecek olursa kelime-i tevhid'deki Allah ve Rasûlü'nün arasına bir elçi daha girmiş olur. Bunun için de kelime-i tevhidin anlamının bozulacağını iddia etmektedir. Yazar burada kendi görüşünü desteklemek için anlamsız bir gerekçe ileri sürmektedir. İleri sürdüğü bu gerekçe ile kendi kendisiyle de çelişmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'i hem Allah'ın resûlü olarak kabul etmesi hem de O'nu vahyin sahibi olan ilahlık makamına getirmesi birbiriyle bağdaşmayan bir durumdur. Allah Teâlâ tarafından vahiy getirmekle görevlendirilen Cebrâil'in kelime-i tevhid ile bir araya getirilip ilişkilendirilmesi de şaşılacak bir durumdur. Çünkü burada Hz. Peygamber'in değeri yüceltmeye çalışılırken diğer tarafta Cebrâil'in konumu değersizleştirilmektedir. Hz. Peygamber'in beşerî tabiatın dışına çıkarılması, diğer peygamberlerin taşıdığı niteliklerden farklı bir konuma getirilmesi ve tanrısal bir makam atfedilmesi sahih kaynaklarla

⁷⁸ Bu hadis Tirmizî'ye göre Hasen Sahih Garip olarak nitelendirilmiştir. Tirmizî, "Menâkıb", 1.

⁷⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/59.

⁸⁰ Bürhânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 14.

bağdaşması mümkün değildir. Kanâatimizce yazar burada önderliğini yaptığı mirğaniyye/hatmiyye tarikati⁸¹ mensuplarına kendi görüşlerini benimsetme çabası içerisinde. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyulan aşırı sevgi-saygı ve bunun neticesinde oluşan onu aşırı yüceltme isteği de ihtimal dâhilindedir. Her ne sebeple olursa olsun ileri sürülen bu iddianın sonuçları sadece belirli bir çevre ile sınırlı kalmamaktadır. Sadece Kur'an'ı ve Hz. Peygamberi değil Cebrâil'i de değersizleştirme gayesiyle oryantalistler tarafından ileri sürülen bu ve buna benzer fikirler ülkemizde de birtakım tarikat veya cemaat mensuplarınca internet ortamında gündeme getirilmektedir.⁸² İnanç problemi yaşayan, yeterince dinin kaynaklarını araştırmadan sosyal medya aracılığıyla dile getirilen bu ve buna benzer meseleler günümüz insanının dağarcığında bilgi kirliliğine yol açmaktadır. Dolayısıyla insanların bütünüyle dinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Yazar ilgili rivayeti (فضل النبي صلى الله عليه وسلم وأسبقية نوره وبيان أن كل (الديانات مستمدة منه) "*Nebî'nin (s.a.v.) üstünlüğü, O'nun nûru'nun önceliği ve bütün dinlerin O'ndan istimdât ettiği beyânı*" başlığı altında anlatmaktadır. İncelediğimiz rivayetimiz içerisinde ifade edilen ilk yaratılan şeyin Hz. Peygamber'in nûrunun olduğunu ispatlamak için bazı deliller sunmaktadır. Bu delillerden bir tanesi Fecr Suresi'nin ilk ayetleridir. Bu surenin başında geçen "sabâh vakti (الفجر)" kelimesinin manasının Hz. Peygamber'in nûru olduğunu iddia etmekte, "on geceyi (ليال عشر)" ise Hz. Peygamber'in nûru'nun intikal ettiği "on örtü (الحجب العشرة)" şeklinde izah etmektedir.⁸³ "Sabâh vakti (الفجر)" kelimesinin bâtinî manasının Hz. Peygamber'in nûru olduğunu ilk defa dile getiren sûfî müfessir Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/896) olmuştur. O, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserinde söz konusu ayetle ilgili "*İman taât ve kevneynin nurları ondan sadır olmuştur.*"⁸⁴ diyerek Hz. Peygamber'in nûrunun yaratılmasıyla yokluk karanlığının kaybolduğunu varlık aydınlığının O'nunla ortaya çıktığını iddia etmiştir. Oysaki müfessirlerin geneline göre fecir'den maksat sabâh aydınlığı, şafak vakti, tan yerinin

⁸¹ Tarikatın diğer bir ismi Hatmiyyedir. "Hatmü'l-evliya" ifadesinin kısaltılmış şekli olan "Hatm" lakabından almıştır. Tarikatın liderinin evliyanın, Mirğaniyye tarikatının de tarikatların sonuncusu ve mührü (hatm) olduğuna inanılır. Bk. Âdem Yerinde, Mirğani, Muhammed Osman, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2020), 30/153.

⁸² bk. https://www.youtube.com/watch?v=gMpa2PtaAlJ8&ab_channel=%C5%9Eirk%26Bidat%2FTevhid%26S%C3%BCnnet (Erişim Tarihi: 12.06.2022)

⁸³ Bührânî, *Tebrietu'z-zimme*, s. 12.

⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, s. 193.

ağarma zamanı gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir. “On gece” den maksadın ise hicrî yılın birinci ayı olan muharrem’in ilk on gecesi, Ramazan ayının ilk veya son on gecesi olduğu yönünde değişik rivayetler vardır. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Mesruk, İkrime, Mücahid, Katade, Dahhak ve İbn Zeyd’e göre hac ayı olan Zilhicce’nin ilk on gecesi olan görüş daha ağır basmaktadır. Ayrıca araştırma konumuz olan rivayetin ravisi Câbir b. Abdullah’tan gelen bir rivayette on gecedeki maksadın yine Zilhicce ayının ilk on gecesi olduğu tefsir ve hadis kaynaklarında geçmektedir.⁸⁵

Rivayetin devamında Cebrâil şaşkın bir vaziyette Hz. Peygamber’e: “*Ey Allah’ın Rasûlü! Eğer vahiy senden çıkıp yine sana geliyorsa ben arada niçin yoruluyorum?*” ifadesi yer alıyor. Hz. Peygamber’in konumu yüceltilirken diğer tarafta Cebrâil’in değersizleştirilmesi izah edilemez bir durum arz ediyor. Cebrâil’in bu durum karşısında şaşırması ayetle de çelişmektedir. Çünkü önceden de ifade edildiği gibi Cebrâil’in Hz. Peygamber’e her gelişi yine Allah Teâlâ’nın emriyle vuku bulmaktadır. Hadislerde de vahyin ilk defa gelişine dair Buhârî ve Müslim kaynaklı Hz. Âişe’ye isnad edilen rivayete ⁸⁶ göre Cebrâil’in ilahi emir gereği ve bilinçli olarak Hz. Peygamber’i sıkıp ona “*oku*” dediğinde onun da “*ben okuma bilmem*” diye karşılık vermesi de bu rivayetle uyumlu gözükmemektedir. Ayrıca Mî’rac olayında Cebrâil’in Hz. Peygamber’e rehberlik etmesi,⁸⁷ Allah Teâlâ’nın bir kulu sevdiğinde Cebrâil’e bunu bildirmesi ve onun o kişiyi sevmesini istemesi, Cebrâil’in de onu sevmesi. Akabinde Cebrâil’in bu durumu sema ehline haber vermesi ve onların da o kulu sevmesi. Daha sonra da yeryüzünde yaşayanların onu sevmesi gibi benzeri durumlar Cebrâil’in görevi esnasında değil şaşkınlık yaşaması O’nun diğer sema ehline karşı üstünlüğünü ortaya koyan delillerdendir.

Rivayetin tamamlayıcı cümlesi Hz. Peygamber’in “*Teşrî için ey kardeşim Cebrâil!*” cümlesidir. Yani Cebrâil’in yapmış olduğu aracılık görevinin ilâhi emir sebebiyle olduğu zikredilmiştir. Yasama, kanun koyma gibi anlamlara gelen teşrî kelimesi şeriat sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir. İslam dinine göre kanun koyma hak ve yetkisi sadece Allah ve Rasûlü’ne aittir. Kur’ân-ı Kerimde de bu durum, “*Allah ve elçisi herhangi bir konuda hüküm bildirdikten sonra hiçbir mü’min erkek veya kadının o*

⁸⁵ Bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 24/348; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî'l-Kur’ân*, nşr. HişamSemîr el-Buhârî (Beyrut: Dâru lhyâi’t-Turâsî'l-Arabî, 1995), 22/256; Elmalî, *Hak Dini*, 8/5791; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/327.

⁸⁶ Bk. Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 3; Müslim, “İmân”, 252.

⁸⁷ Bk. Buhârî, “Salât”, 1, “Tevhid”, 37, “Bed’ü'l-halk”, 6, “Fezailu's-sahabe”, 71, “Enbiya”, 44; Müslim, “İmân”, 259, 263; Nesâî, “Salât”, 1.

konuda başka bir hüküm tercihinde bulunma hakkı yoktur."⁸⁸ âyetiyle izah edilmiştir. Hz. Peygamber'e izafe edilen "*Teşrî için ey kardeşim Cebrâil!*" söylemi cümle yönünden sorun teşkil etmese bile kullanıldığı yer bakımından uygun değildir. Hz. Peygamber'in ilâhlık makamında öngörülüp Cebrâil'in vahyi ilâh peygamber'den alıp Resul peygamber'e getirmesi izahı olmayan bir durumdur. Çünkü Cebrâil'in vahyi Hz. Peygamberden alıp tekrar Hz. Peygamber'e getirmesinin gerekçesi "*teşrî*" sebebine bağlanması dinen bir zemin bulma çabası içermektedir. Kur'ân ve sünnette bu durumun izahı mümkün değildir. Bu sebeple Kur'an ve sünnete bu durumu dayandırmak tamamen asılsızdır.

Rivayet, Hz. Peygamber'in Cebrâil'e cevap vermesinin
يُفْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا
وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ

*'Kur'ân'ın sana vahyedilişi tamamlanmadan, acele etme "İlmimi artır ya Rabbi!" de.'*⁸⁹ Metinden Hz. Peygamber bu ayeti okuyarak muhatabı olan Cebrâil'den ayette yapılması istenilen hükmün yerine getirmesini istemesi gibi bir durum anlaşılmaktadır. Oysaki durum tamamen farklıdır. Ayetin muhatabı ilk önce Hz. Peygamber'dir. Cebrâil kendisine âyetleri okurken onunla eş zamanlı okumaması, dinleyip acele etmemesi istenmektedir. "*İlmimi artır ya Rabbi*" ifadesi ile de Allah karşısında tevâzû sahibi olma ve ona şükretme manası içermektedir. Yani "*Ya Rabbi bana ilim öğrenme konusunda, bilmediğim bir inceliği ve sahip olmadığım güzel bir edebi öğrettin; ilmime ilim kat, zira senin her şeyde bir hikmetin var*" anlamında kullanılmıştır.⁹⁰

Burada Cebrâil'in Hz. Peygamber'e indirdiğinin, Fâtiha'dan başlayıp Nâs Sûresi ile sona eren mûcize lafızlardan ibaret Kur'ân olduğu bilinmelidir. Bu lafızlar, yalnızca Allah'ın sözüdür. Onların inşâsında ve tertibinde ne Cebrâil'in ne de Hz. Peygamber'in bir rolü vardır. Doğrusu bu lafızları ilk olarak Allah Teâlâ tertip etmiştir. Bu yüzden başkasına değil de O'na nispet edilir. Bir söz, sadece kendisini nefsinde ilk olarak tertip eden kimseye nispet edilir. O sözü okuyan veya anlatanlara nispet edilmez. Bu yüzden Kur'ân'ın inşâ açısından Cebrâil'e, Hz. Peygamber'e ve onların dışında kalan diğer varlıklara nispet edilmesi caiz değildir.⁹¹ Gerek

⁸⁸ el- Ahzab 33/36.

⁸⁹ Taha 20/114.

⁹⁰ Bk. Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâfu an hakâiki ğavâmıdî't-tenzîl ve uyûnu'l-ekâvîl fî vücûh ve t-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdüselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1995), 4/ 112.

⁹¹ Muhammed Abdulazim Zerkâni, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l Kur'ân* (Beyrut: yy., 1996), 1/43-44.

vahyin tebliğ edilmesi gerekse tebliğ edilen vahyin doğruluğunda en ufak bir şüphenin olması mümkün değildir.

Sonuç

Âlemlerin Hz. Peygamber'in nûrundan yaratıldığı düşüncesi sûfi çevrenin temel ilkelerindedir. Bu düşüncelerini ispat etmek için Hz. Peygamber'e isnad edilen bir kısım hadisleri kendilerine dayanak olarak kullanmaktadırlar. Bu düşünceyi öngören mutasavvıflardan bir tanesi de Sudan'da faaliyet gösteren Mirğaniyye tarikatının önderi olan Muhammed Osman Abduh el- Bürhânî'dir. Kaleme aldığı *Tebrietu'z-Zimme fi nushi'l-Ümme* isimli eserinde Hz. Peygamber'in faziletini dile getirmek için birtakım rivayetleri tarikatının görüşlerini desteklemek için kullanmıştır. Bu rivayetlerden bir tanesi de Kur'an vahyi ile ilgilidir. Biz de vahyin geliş şekillerine dair "*Câbir Hadisi*" diye adlandırılan bu rivayeti isnad ve metin yönünden incelemeye çalıştık. Rivayetin isnadı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Mana yönünden benzer rivayetin isnadını inceledik. Ayrıca rivayeti incelediğimiz kaynağın yazarının farklı rivayetleri birleştirip tek bir rivayetmiş gibi sunduğuna şahit olduk. Daha sonra değerlendirmelerimizi metin üzerinden gerçekleştirerek bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Bunun için de metin kriterlerinden istifade ederek rivayetin Kur'an'a, sünnete, sahih hadislere, sirete, akl-ı selime, tarihi vakıalara aykırı olup olmadığını tespit etmeye çalıştık.

Rivayet, Nûr-u Muhammedî meselesi ile başlamaktadır. Kâinata hiçbir şey yokken Hz. Peygamber'in nûrunun olduğu yani yaratılan ilk şeyin Hz. Peygamber'in nûru olduğu zikredilmiştir. Konu hakkında pek çok görüş ileri sürülmüştür. Özellikle tasavvufi düşünceye sahip çevrelerde yaygınlık kazandığı görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de ilk yaratılan şeyin ne olduğu konusunda bir bilgi mevcut olmadığı gibi sahih hadis kaynaklarında da böyle bir bilgi mevcut değildir. Kur'an'a göre ilk yaratılan insan ise Hz. Âdem'dir. Dolayısıyla rivayette geçen Nûr-u Muhammedî diye ifade edilen husus, sahih kaynaklardaki rivayetlerle çelişmektedir.

Cebrâil'in yaşı ve Hz. Peygamber'in gökteki bir yıldız olduğu meselesi daha çok sûfi çevrenin vaazlarında benimsediği bir anlatım dili haline gelmiştir. Fakat bu görüşü savunan Sûfiler, Kur'an ve Sünnet'in verdiği mesajın dışına çıkmışlardır. Bu görüşte olmayan sûfiler varsa da makalemizin sınırlarını aşacağı için bu konunun başka bir çalışma ile cevap aranması gerektiğini düşünüyoruz.

Diğer bir mesele Cebrâil'in vahiy aldığı makamın adının Beyt-i ma'mûr olarak ifade edilmesi ve vahyin verildiği makamda Hz.

Peygamber'in bulunmasıdır. Kaynaklarda vahyin alındığı yer Beyt-i ma'mûr değil Levh-i mahfûz veya Beytü'l-izze olduğu bildirilmiştir. Bu durum da diğer sağlam kaynaklarla çelişmektedir. Vahyin alındığı makamda Hz. Peygamber'in bulunması hakkında ise O'na karşı duyulan aşırı sevgi-saygı ve bunun neticesinde oluşan onu aşırı yüceltme isteği olduğu düşünülmektedir. Fakat bu aşırı yüceltme isteğiyle oluşan görüş, herhangi bir şer'î delile dayanmayıp beşerî bir düşüncenin ürünüdür. Şu hususu da göz önüne almak gerekir ki bu tür meseleler, insan idrâkini aşan meselelerdir. Dolayısıyla bu gibi konularda tek güvenilir ve bağlayıcı kaynak, vahiydir, yani ezelden ebede bütün olayları bilen Allah Teâlâ'nın elçileri aracılığıyla verdiği bilgilerdir.

Rivayetin son kısmında yer alan vahyi veren kişi ile alan kişinin aynı şahıs yani Hz. Peygamber olduğu bildirilmiştir. Cebrâil'in bu durumun sebebini sormasına karşılık Hz. Peygamber'in teşrî için cevabını vermesi sadece sahih kaynaklara muarız olmakla kalmamakta, konu bağlamına da uygun düşmediği için bu rivayet sorunlu gözükmektedir. Vahyin gelişinin anlatıldığı bu rivayetle âyet ve hadislerin söylemi farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bu haberlerin sahih olabilmesi için başka delillere ihtiyaç vardır.

Netice olarak rivayet hadis usûl kaideleri, ayet-i kerime, sahih hadislerle ters düştüğünden, 'Câbir Hadisi' diye isimlendirilen bu rivayet mevzuâtandır. Böylece söz konusu rivayete mevzu değerlendirmesinde bulunan âlimlerin görüşlerinin isabetli olduğu da anlaşılmıştır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi, *Keşfu'l-hafa ve müzilu'l-i lbas amm'eštehere min el ahadis ala elsineti'n-nas*, 3. baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akman, Mustafa. *Hakîkati Muhammedî Düşüncesi ve Bu düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri*, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (Nisan-Eylül 2011), 112.
- Ali el-Kârî, İbn Sultan el-Herevî, *Kitabu'r-redd ale'l-kâilin bi vahdeti'l-vücut*, 1. bsk, Dâru'l-Me'mûn li Türâs, Dimeşk, 1415/1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- el-Bürhânî, Muhammed Osman Abduh, *Tebrietu'z-zimme fi nushi'l-ümme*, Hartum ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Demirci Mehmet, "Hakikat-i Muhammediyye", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 15/179-180. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ece Abdurrahman, Câbir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Görmez, Mehmet, "İbnü'l-Münkedir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 21/ 157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Ğumârî, Ahmed b. es-siddîk, *el-hidâye fi tahrîci ahâdisi l-bidâye*, (1-8) (Thk. Yûsuf Abdurrahman el Mar'aşlî, 'Alemu'Kutub, Beyrut 1407/1987.
- Halebî, Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Ebû'l-Ferec Nûreddîn İbn Burhâniddîn. *es-Sîretu'l-Halebiyye insânu'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1427.
- Ignaz Goldziher, *Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar*, çev. Ömer Özsoy, A.Ü.İ.F.D., cilt: 36, Ankara 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut 1409
- İbn Hacer, Şihâbu'd-Din Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.
- İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, Meclisü Dâiretu'l -Maârif en- Nizamiyye, Haydarabad, h. 1326.
- İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Fisalfi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Yusuf el-Bikâ'î, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1422/2002.
- İbn Hişâm, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd., Kahire 1958.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-zaif*, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Matbua'tu'l İslamiyye, Haleb 1970.
- İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, fi't- târîh(1-14), Beyrut, 1966.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh b. Yezid el-Kazvinî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- İbn Mende, *el-Fevâid*, thk. Mecdi es-Seyid İbrahim, (1-2), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed el-Basri, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1-VIII, Beyrut ts. Karagöz İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- el-Kastallani Muhammed, *el-Mevâhibu'l-ledûniyye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye*, tahk.: Salih Ahmed eş-Şâmî, I-IV, Beyrut 1991.
- Kandemir M. Yaşar, "Câbir b. Abdullâh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6/ 530-532. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Karaman, Hayrettin vd. Kur'ân Yolu -Türkçe Meâl ve Tefsir- Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, nşr. HişamSemir el-Buhârî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1995.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülma'mûr", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6/94-95. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- el-Leknevî, Abdülhay, *el-Asâru'l-merfûafi'l-ahbâri'l-mevdûa*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, yy, ts.
- Mennâu'l-Kattan, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1981.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Zekî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 1- 35, 4. bsk, thk: Beşşâr Avâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Muhyiddin İbn Arabî, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya, 1-14, el-Hey'etü'l Mısıriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981/1401.
- Önkâl, Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *Marife*, yıl. 5, sayı: 1, Bahar 2005.
- Öztürk Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-kebîr lil-İmâm Fahrüddîn (Mefâtihu'l-Gayb)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Cüz'ü'l-mefkûd mine'l-cüz'i'l-evvel mine'l-musannef*, nşr. İsa b. Abdullâh b. Muhammed b. Mânî el-Humeyrî, yy., 2005.
- Suyûtî Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *el-Hâvîli'l-Fetâvâ*, tahk.: eş-Şeyh HalidTartûsî, Beyrut 1425/2005.
- Taberânî, Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyüb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Thk. Hamdî b. Abdî'l-Mecid es-Silefi. Kahire: Mektebetu İbnTeymiye, 1983.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an tevlî âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Tahâvî Ebû Ca'ferAhmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Tath Bekir, *Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, TDV. Yayınları, Ankara 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk. *es-Sünen*, 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Tosun Necdet, "Zü'n-Nûn el-Mısıri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44/ 575-576. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

- et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsîru l-Kur âni l-azîm*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûnû's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Yavuz Yusuf Şevki – Ünal Zeki, "Cebrâil", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 7/202-204. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili, 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Yerinde Âdem, "Muhammed Osman Mirğani", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 30/152-154. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Zehebî, EbûAbdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l Kur'ân*, 1-2, Beyrut 1996.
- Zerkeşî, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır. *el-Burhan fi ulûmi'l Kur'an*, Tah. Mustafa Abdulkadir Atâ, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâfu an hakâiki ğavâmıdı't-tenzîl ve uyûnu'l-ekâvîl fi vücûh ve t-te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 1995.

